

Павло ФРІС

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
НАПрН України, Академік (дійсний член) НАН ВО України,
Заслужений діяч науки і техніки України*

ORCID: 0000-0003-4979-051X

Владислав ХЕМИЧ

*аспірант кафедри політики в сфері боротьби зі злочинністю
та кримінального права нввчально-наукового юридичного
інституту Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

ГЕНОЦИД: ФАКТОРИ, ЩО ОБУМОВЛЮЮТЬ ЙОГО ВЧИНЕННЯ (ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ)

1. Незважаючи на те, що сам термін *геноцид* має достатньо коротку історію, діяння, які можуть підпадати під ці дії відомі людству чи не з давніх часів. Деякі з них мали, так би мовити, одномоментний характер і були пов'язані з відповідними військовими діями, а деякі були, практично, притаманні відповідним націям. представникам відповідних релігій майже усю історію існування цивілізацій. Прикладів цьому предостатньо. Як справедливо зауважує Г. Ю. Іванов «Геноцид це невід'ємна частина людської цивілізації і історії, від самого її початку. Адже, навіть до того, як на землі виникли стародавні організовані держави, роди, клани і племена билися між собою та винищували одне одного з тою самою жорстокістю, з якою й модерні нації атакують і намагаються ліквідувати групи тих, кого вони вважають за ворогів. Через свою природу геноцид ставить під загрозу не лише окремі групи людей на підставі національних, етнічних, расових, релігійних та інших ознак, він також безумовно загрожує міжнародному правопорядку, миру, безпеці, життю усього людства»[1, с. 87].

Особливо «відзначилося» у цьому ХХ сторіччя. Воно фактично і почалося з геноциду який влаштували турки стосовно вірменського народу під час і після Першої світової війни. Цю сумну естафету перехопила радянська держава, яка влаштувала спочатку геноцид українців під час т. зв. «воєнного комунізму» та створивши пізніше штучний голод, який призвів до мільйонних смертей від голоду селян України у 30-ті роки. Японські окупанти влаштували геноцид у захопленій Манджурії у 30-ті роки ХХ ст. Знищення 6 мільйонів євреїв, мільйонів представників ромської національності, осіб з психічними захворюваннями та інших категорій людей під час правління в Німеччині Гітлера, які за своїми обсягами та технологічною продуманістю не мали нічого подібного в історії, стали тією причиною яка поставила перед суспільством завдання право-

вого визначення цього явища і формування основ відповідальності за вчинення злочину геноциду. Однак, на превеликий жаль, сумний досвід Другої світової війни не призвів до належних висновків – радянський режим влаштував черговий голодомор в Україні у другій половині 40-х років, режим Пол Пота затопив кров'ю Кампучію, маоїсти Китаю знищили мільйони ідеологічних противників у тюрмах і концтаборах, Руанда, Еретрія і ін.і ін. Прикладів, нажаль, багато.

І нове XXI століття продовжило цю сумну історію.

Агресія росії проти незалежної України стала черговою сторінкою історії злочину геноциду. З перших днів нападу російські агресори стали вчиняти численні акти геноциду на окупованих територіях. Буча, Ірпінь, Маріуполь, тисячі міст і містечок в які зайшли російські війська стали місцями вчинення масових вбивств, звалтувань, примусового викрадення дітей, депортації населення та інших діянь які підпадають під ознаки злочину геноциду.

2. Слід одразу зауважити, що в теорії кримінального права по сей день не існує однозначного розуміння що до того, які саме діяння утворюють злочин геноциду. Найвідоміший у світі дослідники геноциду професор Стенфордського університету професор Норман Наймарк та американська історикиня Венді Лавер називають геноцид «злочин над злочинами». Конвенція про запобігання злочинів геноцид та покарання за нього [2], визначають злочин геноциду як: ««будь-яку з наступних дій, скоєних з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; в) навмисне створення для групи таких умов життя, які розраховані на фізичне знищення її в цілому або в частині; г) заходи, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи; д) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу»[2]¹. Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, відіграла визначальну роль при прийнятті Римського статуту Міжнародного кримінального суду, створенні та роботі Міжнародних трибуналів по колишній Югославії та по Руанді. Однак це визначення не охоплює усієї різноманітності діянь які можуть утворювати цей злочин, створює складнощі для міжнародних судових органів для визнання факту його вчинення і притягнення винних до кримінальної відповідальності. Це вимагає перегляду фундаментальних підходів до визначення злочину геноциду виходячи із реалій сучасності, що не є нашим завданням на сьогодні.

3. Історичний аналіз вчинення злочину геноциду, особливо у XX сторіччі призводить до висновку що він є притаманним для фашистсько-комуністично-націоналістичних політичних режимів². Там де виникає фашизм або кому-

1 На жаль, до цього часу немає офіційного українського тексту зазначеної Конвенції, хоча вона була ратифікована 18.03.1954 Загалом текст «Конвенції щодо запобігання і покарання злочинів геноциду» складається з 19 статей.

2 Можливо, цей термін не відповідає загально прийнятій у теорії права системі класифікації політичних режимів. Ми не настоюємо на необхідності корегування існу-

нізм там завжди його супроводжує злочин геноциду. Прикладів цього в історії предостатньо.

4. Для нас більш цікавим є спроба проаналізувати ті фактори, що обумовлюють скоєння злочину геноциду, адже лише їх визначення дозволить обрати ті чи інші механізми впливу, які будуть спроможні запобігти його вчиненню.

Аналізуючи цепитання будемо виходити із концепції, що фактори злочинності поділяються на три групи: а). соціально-політичні; б). соціально-економічні; в). біосоціальні. Одразу вважаємо за необхідне підкреслити, що на відміну від загальнокримінальної злочинності, де можна виділити вплив конкретного з цих факторів у вчиненні відповідного злочину(нів), злочин геноциду обумовлюється, як правило, сукупністю різних факторів. При цьому для конкретного виду цього злочину їх «набір» може різнитись. Так, не можна порівняти фактори, що обумовили вчинення злочину геноциду у вигляді голодомору українців у 30 та 40 роки ХХ століття з факторами, що обумовили геноцид євреїв гітлерівцями. При цьому сукупність факторів може повторюватись в різних країнах у різні часи.

Можливо, що найвідомішим є випадок який визначив геноцид єврейського народу під час фашистського режиму в Німеччині. Адже саме він послугував розробці А. Лемкіним концепції злочину геноциду, яка була викладена у його відомій праці «Axis Rule in Occupied Europe» («Правління Осі в окупованій Європі») (1944) в якій він зазначав «...геноцид не обов'язково означає негайне знищення нації. Він, скоріше, означає скоординований план різних дій, спрямованих на знищення суттєвих основ життя національних груп з метою їхнього знищення. Метою такого плану буде розпад політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп, а також знищення особистої безпеки, свободи, здоров'я, гідності та навіть життя осіб, що належать до таких груп» [3, с.416]. Вбачається, що геноцид єврейського народу був обумовлений сукупністю дії усіх трьох груп факторів у сукупності. При цьому домінуючу роль відіграв біосоціальний фактор до якого приєдналися соціально-економічний і соціально-політичний. В основі перебувала особиста ненависть Гітлера до єврейського народу, яка мала чи не параноїдальний характер. Ця ненависть, завдяки методам, які ми сьогодні визначаємо як «соціальна інженерія», стала фундаментальною для більшості німців і лягла в основу т. зв. «остаточного рішення» яке передбачало винищення усього єврейського народу як такого. До цього фактору приєднувався соціально-економічний фактор, в основі якого перебувала конкуренція між німецьким та єврейськими промисловцями, фінансистами, бажання збагатитись за рахунок маєтків та статків, що належали євреям. Одночасно не можна скидати з терезів і соціально-політичний фактор в основі якого перебувала боротьба за політичні впливи на міжнародній арені та протистояння націонал соціалізму з

ючої класифікації. Використання цього терміну має на меті підкреслити ідентичність між фашизмом та комунізмом

марксизмом. Поєднання дії різних факторів на вчинення злочину геноциду чудово демонструють погляди Гітлера викладені в його програмній книзі «Майн кампф» в якій він, зокрема, зазначає: «Єврейське вчення марксизму відкидає аристократичний принцип народження і на місце споконвічної переваги сили та індивідуальності ставить чисельність маси та її мертву вагу. Марксизм заперечує в людині цінність особистості, він заперечує значення народності та раси і забирає таким чином у людства передумови його існування та її культури. Якби марксизм став основою всього світу, це означало б кінець будь-якої системи, яку досі уявляв собі людський розум. Для мешканців нашої планети це означало б кінець їхнього існування.

Якби єврею за допомогою його марксистського символу віри вдалося здобути перемогу над народами світу, його корона стала б вінцем на могилі всього людства. Тоді наша планета, як було з нею мільйони років тому, носилася в ефірі, знову безлюдна і порожня. Вічна природа безжально мстить за порушення її законів. Нині я впевнений, що дію цілком у дусі митця всемогутнього...» [4].

Здійснена (звичайно достатньо поверхнева), спроба аналізу дії факторів, що обумовлюють вчинення злочину геноциду, має стати відправною точкою для їх аналізу, з позицій вчинення злочину геноциду проти українського народу в наші дні.

5. На відміну від гітлерівської концепції основним фактором, що визначає сьогодні геноцид росіївдносно українського народу, перебуває соціально-політичний фактор. Це чудово демонструє вислів заступника голови ради безпеки та росії медведєва, який заявив: «Існування України смертельно небезпечно для українців. І я маю на увазі не лише нинішню державу, бандерівський політичний режим. Я говорю про будь-яку, абсолютно будь-яку Україну. Наявність самостійної держави на історичних російських територіях тепер буде постійним приводом відновлення військових дій» [5]. Очільники росії, і у першу чергу її президент путін, обґрунтовуючи напад на Україну, у першу чергу висувають саме політичні «претензії» - передачу відповідних територій, які, на їх думку, є «ісконно російськими», зміну керівництва України, видуману «денацифікацію» і зміну політичного режиму, який вони визначають як «бандерівський», відмову України від вступу в НАТО та ЄЕС та т. ін. Усі ці вигадані підстави мають на меті лише одне – ліквідацію України як самостійної незалежної держави та знищення української нації як суб'єкта міжнаціональних відносин.

До політичних підстав геноциду наближено і питання про існування самостійної української православної церкви, яка спромоглася вирватись з під керівництва МПЦ.

Усі ці надумані факти мають на меті єдине – знищення України та її народу. Ця російська мрія найбільш яскраво знайшла свій вираз в інтерв'ю, яке дав американському журналістові Такеру Карлсоні російський диктатор путін у лютому 2024 р. де він прямим образом висловився про те, що Україна є фактично частиною росії і підтвердив зазіхання на усю її територію.

Важливе значення для визначення факторів, що обумовлюють геноцид українського народу належить і соціально-економічному фактору. Україна з

її потужним промисловим та аграрними секторами займала важливе місце в економіці колишнього радянського союзу. Проголошення незалежності суттєво вплинуло на економічний потенціал росії, суттєво вплинуло на розвиток її економіки у цілому. Економічний геноцид передбачає знищення економічного потенціалу України наслідком якого має стати знищення і українського народу.

Окрім цілеспрямованого знищення економічного потенціалу, агресори одночасно вчиняють також злочин екоциду. Яскравим прикладом цього є умисний підриг російськими агресорами Каховської ГЕС в наслідок чого мають місце чисельні шкідливі наслідки для Чорного моря, обміління Каховського водосховища, втрата зрошення на Херсонщині та інше які екологи називають катастрофічними. Вони не можуть не вплинути і на український народ, як на етнос і його розвиток.

Аналіз факторів що визначають здійснення злочину геноциду росії проти Українського народу, на перший погляд, виключає наявність біосоціального фактору. Однак це лише на перший погляд. Звичайно, що очільники росії не можуть собі дозволити вести мову про якусь біологічну неповноцінність українців, про них як про «нижчу расу», чи щось подібне. Але це лише на перший погляд.

По-перше, поняття «російський народ» в тлумаченні його лідерів є абсолютно надуманим. Росіяни як такі являють собою відокремлену національно-етнічну групу поряд з представниками інших етносів, які проживають на території росії і яких налічує більше 190 [6]. Відоме гасло путіна про єдність українського та російського народів не витримує жодної критики. Ще наприкінці XIX – на початку XX ст. відомий вчений історик академік О. Шахматов на підставі аналізу величезного масиву даних довів що « малоруські (українські) племена полян, древлян, волинян, бужан, тиверців, дулібів, уличів заселяли територію від берегів Прип'яті аж до Чорного моря, від Дніпра і до Карпат. Ці слов'янські племена не мали жодного споріднення з племенами меря, мурома, весь, мешера, перм, печора, мокша, мордва, марі, які жили в X–XIII століттях у землі Моксель, а пізніше — в Московії, вічній землі великоросів»¹ [8]. Уся політика москви по відношенню до України у XX століття полягала у знищенні української нації і заміні на території України українського населення – переселенцями з росії. І сьогодні ми спостерігаємо продовження цієї тактики – за останніми даним на окуповані території Східних областей України почали масово завозити громадян з різних регіонів росії з метою заміщення населення, що виїхало з цих місцевостей маючи на меті змінити демографічну структуру населення на свою користь² [10].

1 До речі, росіяни самі стверджують про власну особливість, заявляючи про наявність в них зайвої хромосоми. Див. Міністр культури РФ віднайшов у росіян зайву хромосому.

2 Це, можливо, вчиняється з метою посилення кремлівської позиції про належність Східних регіонів України росії

Не можуть залишитись поза увагою факти масового прямого знищення громадян України російськими агресорами, факти створення концтаборів, численні факти тортур над громадянами України, що дзеркально повторює дії німецьких фашистів на окупованих територіях у роки Другої світової війни.

Ще одним доказом наявності біосоціального фактору у здійсненні росіянами злочину геноциду українці, є факт масового вивезення з України дітей передача їх на виховання у російські сім'ї з метою зміни ними національної самоідентифікації. Цей факт визнаний МКС, який видав ордер на арешт міжнародним злочинцям – президенту росії путіну та уповноваженої при ньому в справах дітей марії львової-белової 17 березня 2023 р.

«Окупація України росією передбачає навмисну кампанію етнічної чистки, щоб окуповані українські території неможливо було повернути, - вважають аналітики вашингтонського Інституту вивчення війни (ISW). російська окупаційна політика розрахована на те, щоб створити «незворотний вплив на кілька поколінь» та ізолювати Україну від Заходу. Для цього росіяни використовують «стратегію примусової депопуляції та повторного заселення». Таким чином, змінюючи демографічну картину окупованих територій України, росіяни сподіваються зробити повернення цих територій неможливим, зазначають аналітики у новому звіті» [9].

Зазначені вище фактори обумовлюють чотири види геноциду, які вчиняються росією проти України

Біологічний геноцид – перешкоджання біологічному розвитку української нації яке проявляється в його уповільненні, примусової депортації населення в регіони які не пов'язані з історичними регіонами розселення українського народу, зміні національної самоідентифікації дітей українського походження, заміна населення на українських землях шляхом примусової міграції в Україну з території росії та інших країн. До прямого біологічного геноциду слід віднести і пряме масове знищення українців яке має місце на тимчасово окупованих територіях, що підтверджено рядом міжнародних комісій і експертів.

Економічний геноцид – знищення економічного потенціалу України з метою доведення населення до стану жебрацтва, що у свою чергу матиме наслідком поширення захворюваності та смертності та зміну національної структури України.

Соціальний геноцид - свідоме нищення рівноваги суспільства на тимчасово окупованих територіях шляхом зменшення чисельності представників української нації, здійснення примусового переходу в громадянство росії, репресій над представниками української нації які займали в незалежній Україні службові становища і їх заміна на представників російської нації та т. ін.

Політичний геноцид – який проявляється у повному знищенні політичної структури України на тимчасово окупованих територіях.

Усі види вчинення росією злочину геноциду в Україні мають єдину загальну мету - знищення української нації як такої.

За наслідками аналізу злочинів Російської армії на тимчасово окупованих територіях України Верховна рада прийняла Заяву, в якій підкреслюється, що:

“Цілеспрямовані дії з руйнування українських музеїв, історичних пам’яток в Україні, місць богослужіння, знищення українських книг, заборона використання української мови на підконтрольних окупантам територіях - це ймовірна спроба стерти культурні, історичні та мовні ознаки, що є характерними та об’єднують Український народ. Такі дії доводять існування умислу фізичного знищення Українського народу. Таким чином, зазначені факти в сукупності дають підстави вважати, що дії Російської Федерації під час збройної агресії спрямовані на знищення Українського народу та є геноцидом [11].

Підсумовуючи висловлено, слід навести слова полум’яного борця зі злочинним геноциду і автором його концепції Рафаелем Лемкіним, який у 1953 році на зборах, присвячених роковинам Голодомору, заявив: «Доки Україна зберігає свою національну єдність, доки її народ продовжує думати про себе як про українців і домагається незалежності, доти вона становить серйозну загрозу для самої суті советизму. Нічого дивного, що комуністичні вожді надавали якнайбільшого значення русифікації цього самостійно мислячого члена їхнього «союзу республік» і вирішили переробити його, пристосувавши до свого зразка єдиної російської нації» [12, с.1].

Ці слова залишаються актуальними і по сей день при оцінці політики путінської росії стосовно України.

1. Г. Ю. Іванов. *Актуалізація правових досліджень, щодо вивчення та визнання геноциду, як суспільно-небезпечного явища. Український дослідницький проєкт в умовах війни: адаптація й перезавантаження технічних і юридичних наук. Харків-Рига, 2022.*
2. *Прийнята та запропонована до ратифікації та підписання Генеральною Асамблеєю ООН, резолюція 260 А (III) від 9 грудня 1948 р., набрала чинності 12 січня 1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата доступу 10.02.2024).*
3. Raphael Lemkin. *Genocide. Lexington Books, 2012 г.*
4. Уривки з книги Гітлера «Майн кампф». URL: <https://www.yadvashem.org/ru/docs/main-kampf.html> (дата доступу 10.02.2024)
5. Допис д. медведева у соціальній мережі «Телеграм». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-medvedev-pohrozy-isnuvannya-ukrayiny/32778269.html> (дата доступу:10.02.2024).
6. Індигенний сепаратизм у РФ. Розпад імперії. URL: https://lb.ua/blog/pavel_lisianskiy/520902_indigennyi_separatizm_rf_rozpad.html (дата доступу 11.02.2024) .
7. Міністр культури РФ віднайшов у росіян зайву хромосому. URL: https://espreso.tv/news/2014/03/13/ministr_kultury_rf_znayshov_u_rosiyan_zayvu_khromosomu (дата доступу 11.02.2024).
8. «Великоросійський» народ ніколи не мав родинного коріння з українським. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/06/10/velykorosijskyj-narod-nikoly-nemav-rodynnogo-korinnya-z-ukrayinskim/> (дата доступу 11.02.2024).

9. Росіян масово завозять на окуповані території України, обіцяючи великі зарплати. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2023/09/14/704308/> (дата доступу 11.02.2024).
10. Соціальна мережа телеграм. Сайт «Бавовна» ТБ, [11 лютого 2024, 21:33]
11. Заява Верховної Ради України “Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні”: Постанова Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України “Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні”, від 14 квітня 2022 року № 2188-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222188> (дата доступу 11.02.2024).
12. В. Ющенко. Вступне слово до статті Рафаеля Лемкіна Радянський геноцид в Україні. В кн.: Лемкін Р. Концепція злочину геноциду Рафаеля Лемкіна та його аналіз українського геноциду. Стаття 28 мовами. К., 2009.

Павло Фріс, Владислав Хемич. Геноцид: фактори, що обумовлюють його вчинення (загальні підходи)

Дворічний час, що минув з моменту початку активної фази агресії росії проти незалежної України, ознаменувався вчиненням агресорами значної кількості різноманітних злочинів, які раніше не були відомі практиці боротьби зі злочинністю в нашій країні. Окрім того агресія стала каталізатором вчинення ряду також невідомих раніше практиці, ряду злочинів, що вчиняються громадянами України проти її національних інтересів. Це обумовлює необхідність звернення науковців-правників до ряду питань, які раніше не перебували в центрі їх уваги. Одним із таких питань є проблеми кримінально-правової боротьби та запобігання одному з найтяжчих злочинів відомих людству – злочину геноциду. За останні роки росіянами вчинено багато діянь, які відповідно до норм міжнародного права повинні кваліфікуватись як злочини геноциду. Окрім безпосередньо правової оцінки таких діянь, важливе значення має з’ясування факторів, які обумовлюють їх вчинення. Складність дослідження цієї проблеми полягає у тому, що на відміну від дослідження факторів, що обумовлюють вчинення злочину конкретною особою, в даному випадку слід вивчати фактори, що торкаються держави як такої, її правових інститутів, політичного режиму та т. ін.

В цій статті зроблена перша в українській правовій науці спроба виробити підходи та дати загальну характеристику факторів, що обумовлюють вчинення злочинів геноциду росією проти України та її народу.

Ключові слова: агресія рф, воєнний стан, воєнні злочини, геноцид, фактори злочинності

Pavlo Fries, Vladyslav Khemych. Genocide: factors determining its commission (general approaches)

The two-year period that has passed since the beginning of the active phase of Russian aggression against independent Ukraine was marked by the aggressors committing a significant number of various crimes that were previously unknown to the practice of fighting crime in our country. In addition, the aggression became a catalyst for the commission of a number of previously unknown crimes committed by citizens of Ukraine against its national interests. This determines the need for legal scholars to address a number of issues that were not in the center of their attention before. One of these issues is the problem of criminal

legal struggle and prevention of one of the heaviest crimes known to mankind - the crime of genocide. In recent years, the Russians have committed many acts that, according to the norms of international law, should be qualified as crimes of genocide. In addition to the direct legal evaluation of such acts, it is important to find out the factors that determine their commission. The complexity of the study of this problem lies in the fact that, unlike the study of the factors that determine the commission of a crime by a specific person, in this case, one should study the factors affecting the state as such, its legal institutions, political regime, etc. This article is the first attempt in Ukrainian legal science to develop approaches and give a general description of the factors that determine the commission of crimes of genocide by Russia against Ukraine and its people.

Keywords: aggression of the Russian Federation, martial law, war crimes, genocide, factors of crime